

Thomas, Alfred

Chaucerovy Čechy

Bohemica litteraria. 2016, vol. 19, iss. 1, pp. 7-28

ISSN 1213-2144 (print); ISSN 2336-4394 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/136157>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

sstw die

Chaucerovy Čechy

Alfred Thomas

ABSTRACT

Chaucer's Bohemia

Geoffrey Chaucer has traditionally been seen as indebted to the great male writers of medieval Europe: Dante, Boccaccio, Petrarch and Guillaume de Machaut. However, less has been written about the European woman who was Queen of England and his possible patron: Anne of Bohemia, daughter of Holy Roman Emperor Charles IV and wife of Richard II. Although Chaucer explicitly compliments the Queen in his work, most scholars have not engaged seriously with the question of her role in Chaucer's oeuvre. Alfred Thomas's article shows that Anne came from a long line of highly educated and multilingual royal women and he rereads some of the famous stories from the *Canterbury Tales* alongside contemporaneous works in Czech, German, and Latin – languages with which the Queen was familiar. Thomas argues that even if she did not literally commission any of his works, Chaucer seems to have been writing for Anne as an imagined reader and this awareness shaped the way he wrote and what he chose to write.

KEYWORDS

Geoffrey Chaucer, Anne of Bohemia, Richard II, medieval patronage, Anglo-Bohemian relations, *The Legend of Good Women*, *Canterbury Tales*

KLÍČOVÁ SLOVA

Geoffrey Chaucer, Anna Česká, Richard II., středověký patronát, anglicko-české vztahy, *Legenda o dobrých ženách*, *Canterburské povídky*

Skutečný rozsah českého vlivu na dvůr anglického krále Richarda II. a dílo Geoffreyho Chaucera začala literární historie docenovat teprve v poslední době. První literární kritik, který zdůraznil význam Čech a Anny České, jež se roku 1382 provdala za Richarda II., byl Gervase Mathew ve své studii *The Court of Richard II* (1968). Po této průkopnické monografii následovaly zásadní eseje a delší studie

Andrewa Taylora, Paula Strohma a Davida Wallace (viz TAYLOR 1997, STROHM 1992: 95–119 a WALLACE 1995). Michael van Dussen nedávno vydal významnou knihu o anglo-českých vztazích tohoto období, která se ovšem zabývá převážně problematikou kacířství a o Chaucerovi se nezmiňuje (viz van DUSSEN 2012).

V reakci na dlouhou tradici, podle které byla Anna Česká v podstatě jen pasivní manželkou krále a poslušnou prostřednicí mezi svým manželem Richardem II. a jeho poddanými, vyjádřil David Wallace přesvědčení, že Chaucerovy lichotivé narážky na královnu Annu v prologu k *Legendě o dobrých ženách* (The Legend of Good Women) a jeho rytířské romanci *Troilus a Kriseida* (Troilus and Criseyde) naznačují, že Chaucer přiznával Anně roli imaginární – či snad přímo skutečné – patronky svých děl. Představa Anny coby recipientky Chaucerovy *Legendy* je nicméně něco zcela jiného než představa, že královna a její rodina byly vysoce vzdělanými patrony umění: jak si totiž ukážeme, to druhé je dobře doložená historická skutečnost. Jak vyjde najevo, Annin vliv na Chaucera nemůžeme zredukovat na dichotomii imaginární versus skutečná či pasivní versus aktivní. Annina role tyto protiklady naopak stírá: úloha imaginární příjemkyně vychází z Chaucerova skutečného povědomí o reputaci Anniny rodiny coby patronů básníků a spisovatelů.

Podle tradičního pojetí bývá Annin význam rovněž omezován na její roli náboženské mediátorky mezi viklefovskou Anglií a husitskými Čechami. Jak však zdůraznil Michael van Dussen, Annina konvenční zbožnost spojuje Anglii a Čechy spíše po ortodoxní linii než po viklefovsko-husitské ose. Annina zbožnost, která byla téměř jistě spíše tradiční než reformní, ovšem působila ve směrech, jež literární historie dosud opomíjela. Vliv královny na Chaucera byl dost možná stejně náboženský jako kulturní. Tato studie tedy nebude dvorské a náboženské záležitosti považovat za dvě oddělené sféry vlivu, ale pokusí se je integrovat v duchu přesvědčení, že Anna Česká byla mnohým svým anglickým poddaným zdrojem jak náboženské, tak světské inspirace. Tradiční pokusy zkoumat náboženskou a dvorskou sféru jako dvě izolované a navzájem se vylučující kategorie – tedy zvláště studovat Viklefa a lollardy na jedné straně a Chaucera na druhé – můžeme považovat za moderní anachronismus (viz NEWMAN 2013). Příklad toho, jak se náboženské a dvorské citění v této době prolínalo, můžeme vidět například na miniatuře z takzvané *Bible Václava IV.* z 90. let 14. století (deponované ve vídeňské Staatsbibliothek), na které je Annin nevlastní bratr Václav IV. omýván spoře oděnými služebníci (obr. 1).

Skutečnost, že chaucerovští badatelé projevují stále větší zájem o středověké Čechy, zásadním způsobem souvisí s návratem Československa na geopolitické výsluní po pádu komunismu v zemi v roce 1989. Češi nejenže znovu nabývali na politickém významu jako plnoprávní členové Evropské unie, ale i jejich

obr. 1

středověká kultura začala být ceněna coby nedílná součást evropského dědictví. Může však být ještě jeden důvod, proč chaucerovská studia objevila Čechy teprve nedávno, a ten nesouvisí ani tak se zapomněním, do něhož české dějiny na Západě upadly, jako spíše se záměrným a systematickým potíráním richardovské kultury jako takové. Po Richardově sesazení v roce 1399 totiž nový

obr. 2

lancasterský režim vymazal královo politické i kulturní dědictví z kolektivní paměti Anglie 15. století. Příznačným pro tento proces je znetvoření královy tváře na slavné frontispici rukopisu *Troila a Kriseidy* (Corpus Christi College, rukopis 61, obr. 2), pořízeného patrně z popudu krále Jindřicha V.

Podle Anity Helmboldové mohlo být setření Richardových rysů (pokud se opravdu jedná o něj) důsledkem předčasné smrti krále Jindřicha v roce 1422 a jednalo se o akt vandalismu provedený na rozkaz královské rady, která chtěla za každou cenu zabránit jakékoliv destabilizaci lancasterského režimu (viz HELMBOLD 2008). Stejně tak zajímavá je výsadní pozice Chaucera, který stojí nad králem a jeho dvorem a od pultu předčítá ze svého díla. Vymazání krále Richarda z jeho vlastního dvora a Chaucerovo dosazení do něj jako největšího dvorského básníka mohla být promyšlená strategie, jak nahradit mezinárodní dvůr Richarda a Anny anglocentrickým lancasterským dvorem, jemuž předsedá Chaucer jako jeho první velký básník. Tímto způsobem mohla být anglická historická podřízenost francouzské a mezinárodní kultuře přepsána tak, aby vyhovovala lancasterské agendě, a Geoffrey Chaucer v tomto procesu hrál klíčovou úlohu.

Čechy druhé poloviny 14. století nebyly zapadlou provincií, ale srdcem německého císařství. Český král Karel IV. (1316–1378) byl v Římě roku 1355 korunován římským císařem a učinil Prahu svým rezidenčním sídlem a hlavním městem své nové říše. Nejen že byl Karel zručným a vynalézavým politikem, který rozšířil svá území prostřednictvím dynastických sňatků a nikoliv válkou – český král a římský císař byl také vizionářským budovatelem, který své nové hlavní město proměnil v působivou císařskou metropoli, jež se mohla chlubit vlastní univerzitou (založenou roku 1348 jakožto nejstarší středisko učenosti na sever od Alp a na východ od Paříže), překrásnou gotickou katedrálou sv. Víta, postavenou v nejmodernějším francouzském stylu (a navrženou francouzskými a německými architekty) a působivým kamenným mostem přes Vltavu, který spojil obě části města.

Moderní historie považuje Karla za nejevropštějšího ze středověkých císařů (FRIED 2015: 407). Český král a římský císař byl však také velice vzdělaný a působil jako významný patron umění, na jehož objednávku vznikla řada děl v němčině a češtině, dvou hlavních jazycích jeho vícejazyčného dvora. Jednalo se zejména o překlady z latiny, ale rovněž bychom mezi nimi našli původní literární tvorbu. Sám císař napsal svou latinskou autobiografii *Vita Caroli Quarti* a pozval na svůj dvůr velké soudobé humanistické učence a básníky, jako byl například Francesco Petrarca, který navštívil Prahu a císaře a jeho kultivované dvořany přirovnal ke starým Řekům. Petrarca pro Karlovu třetí manželku Annu Svídnickou napsal chvalo zpěv *O chvále žen* (*De laudibus feminarum*), ve kterém ji velebí

coby matku budoucího císaře (Václava IV.). Podobně Karlův mladší bratr Václav, vévoda brabantský, byl patronem francouzského básníka Jeana Froissarta a autorem několika milostných básní ve Froissartově artušovské romanci *Méliador*.

Pro evropské cestovatele ve 14. století nebyly Čechy vzdálenou destinací. Francouzský básník Guillaume de Machaut doprovázel do Čech svého patrona Jana Lucemburského při několika příležitostech. Machautův literární následovník Eustache Deschamps, který napsal slavnou baladu chválící Chaucerovo básnictví (viz DESCHAMPS 1989), byl do Čech vyslán v lednu 1397 na diplomatickou misi svým patronem Ludvíkem Orleánským. Skutečnost, že Deschamps jel do Prahy a ne do Londýna, vypovídá o významu českých zemí na konci 14. století, stejně jako o marginálním postavení ostrovní Anglie v této době. Pokud byla Anglie v druhé polovině 14. století vůbec něčím známá, pak spíše svou armádou než kulturou. Stoletá válka s Francií dostala Anglii do evropského povědomí, i když ne ve zcela pozitivním světle (viz BROWN 2013). Díky vítězným tažením Eduarda III. ve Francii a zejména triumfu jeho syna Eduarda Černého Prince u Kresčaku v roce 1346 se stala plantagenetská Anglie synonymem vojenské agrese. Vnuč Eduarda III. Richard II. se rozhodl vést svou zemi jiným směrem, a tak uzavřel mír s Francií a spojenectví s frankofilní a frankofonní lucemburskou dynastií. Roku 1380 Václav IV. oživil záměr svého otce utužit spojenectví mezi Anglií a Čechami prostřednictvím dynastického sňatku mezi Richardem II. a Václavovou nevlastní sestrou Annou Českou.

Slavná Chaucerova báseň *Ptačí sněm* (*The Parliament of Fowls*) nejspíš vznikla na oslavu úspěšného završení vyjednávání o sňatku v Londýně v roce 1380. Báseň po vzoru obdobných děl Guillaumea de Machaut formou snového vidění popisuje, jak tři orlové zápasí o ruku překrásné orlice a při námluvách dostávají rady od ptačího shromáždění. Tato orlice odkazuje na princeznu Annu, jejímž heraldickým symbolem byla vedle českého lva i císařská orlice jejího otce:

“But to the point: Nature held on hire hond
A formel egle, of shap the gentilesete
That ever she among hire workes fond,
The moste benigne and the goodlieste.
In hire was everi vertu at his reste,
So ferforth that nature hireself hadde blysse
To loke on hire, and ofte hire bek to kyssse” (v. 372–78).¹

1) Citujeme podle Geoffrey CHAUCER, *The Riverside Chaucer*, ed. Larry D. Benson, 3. vyd., Boston, Houghton Mifflin 1987.

„Přírodě potom sedět na dlani
orlici zřel jsem – samu vznešenost.
Nikomu předtím nebyl k poznání
takový půvab a živoucí skvost.
S krásou v ní všechna snoubila se ctnost,
Přírodě samé slast že mohlo být
pohlédnout na ni a ji políbit.“²

Dílo odkazuje na tři hlavní uchazeče o ruku čtrnáctileté Anny: saského kurfiřta Fridricha, kterému byla tehdy česká princezna zaslíbena již šest let (jeden z orlů, který Fridricha v básni reprezentuje, se dušuje, že „Mě dřív za služebníka dáno mít / jí bylo: kdyby délku lásky ctila, / mě jedině by láskou ověčila“, v. 453–55), francouzského korunního prince (budoucího Karla VI.) a mladého krále Richarda II. Anglického. Podle Larryho D. Bensona mohla být báseň napsána při příležitosti zaslíbení Anny Richardovi a vyplutí anglického poselstva, vedeného královým učitelem a mentorem Simonem Burleym a českým rytířem Bernardem van Zetles, do Prahy (BENSON 1982: 144). Tou dobou byla již samozřejmě Annina volba krále Richarda coby jejího budoucího manžela veřejně známá, takže závěr básně, kdy orlice své rozhodnutí o rok odloží, můžeme chápat jako hravou proleptickou aluzi na událost, ke které má dojít.

Ptačí sněm je prvním případem, kdy Chaucer ve svém díle přiznává Anně roli prostředníka: poté, co ptačí shromáždění udělí orlům rady, všichni přítomní ztichnou a orlice dostává právo posledního slova. Skutečnost, že byla báseň napsána ještě před Anniným příjezdem do Anglie, podporuje teorii, že její pozdější úloha patronky Chaucerových děl byla převážně imaginární. Královninu roli moderátorky literárních sporů o podstatě lásky (oddělenou od její známější role politické prostřednice mezi králem a jeho vzpurnými poddanými) později převzal Chaucerův současník, diplomat a básník sir John Clanvowe v *Knize o Kupidovi* (*The Book of Cupid*), v níž si autor představuje Annu jako mediátorku mezi rozhádanými ptáky, kteří diskutují o kladech a záporech dvorské lásky a shromáždí se pod oknem jejího pokoje ve Woodstocku, kde král s královnou pobývali v roce 1389. Stejně jako v *Ptačím sněmu* i v *Knize o Kupidovi* tvoří kontext pro královninu imaginární intervenci ve věcech lásky svátek svatého Valentýna (14. únor).

2) Citujeme podle Geoffrey CHAUCER, *Ptačí sněm*, přel. Filip Krajník, Praha, Argo 2017.

Poté co Anna a její početná družina přepluli moře z Calais, dorazila výprava 18. prosince 1381 do Doveru. Královská společnost následně pokračovala na hrad v kentském Leedsu, kde strávila vánoční svátky. Richard a Anna byli oddáni ve Westminstereském opatství 20. ledna 1382 a novopečená královna byla korunována při zvláštním obřadu o dva dny později. Všeobecnou radost však poněkud zastínilo zlé znamení: den poté, co královna dorazila do země, zničila loď, na níž přicestovala, bouře. Je možné, že Chaucer na tuto událost odkazuje na začátku *Povídky rytířovy* z cyklu *Canterburských povídek*, když popisuje, jak athénský vévoda Théseus „Amazoněk dobyl království, / známého druhdy jako země Skythů“ (v. 866–67), a do Atén si přivezl jeho královnu Hippolytu, s níž se oženil. Následně povídka hovoří „i o kvasu na počest nevěstě, / i o bouři, když byli na cestě“ (v. 878–79).³

Hlavními zdroji *Povídky rytířovy* byly samozřejmě Boccacciova *Teseida* a Stativova *Thebais*, nicméně v této pasáži Chaucer do svého díla zdvořile vkládá okolnosti Annina příjezdu do Anglie a sňatku s Richardem II. Není překvapením, že se v těchto verších střetává komplement Anně coby mytické královně Skýthie s literární poctou Boccacciovi, jelikož Chaucerova vize Anny jako zosobnění evropské kultury byla neoddelitelná od jeho hlubokého závazku největším evropským autorům. Není nemyslitelné, že Chaucer slyšel o známé pověsti, vyprávěné Kosmou Pražským, o českých amazonkách, které se postaví patriarchální moci a vybudují si vlastní hrad (viz GANIM 2008). Mohlo to být od nějakého člena královniny početné české družiny, do které patřil i domácí rytíř Roger Siglem, kterému při příležitosti jeho svatby s anglickou dámou v roce 1387 daroval král pozlacený kalich. Družina čítala i několik kleriků, kteří pravděpodobně vykonávali funkce zpovědníků a písařů. Kupříkladu v roce 1383 obdržel Bernard Lobdewe, úředník vévody těšínského, prebendu v Selsey v chichesterské diecézi, a v červnu 1385 dostal do péče montacutské převorství Annin osobní zpovědník Mikuláš Horník (SAUL 1999: 92–93, pozn. 36). Chaucer, kterého vždy zajímaly vzdálené kultury a kraje, mohl s některými těmito rodilými Čechy rozmlouvat ve francouzštině, která u dvora sloužila jako *lingua franca*.

Zatímco autor *Westminsterské kroniky* si stěžuje, že ruka onoho „malého lidského smítka“ (*pro tantillo porcione carnis*) vyšla na výkupném příliš drahá (a nadto ještě na šedesát tisíc florinů ve formě půjčky), Chaucer a jiní dvorní básníci jako sir John Clanvowe o této mladé vzdělané ženě podle všeho smýšleli dočista jinak (WESTMINSTER CHRONICLE 1982: 24–25). Pro Chaucera a jeho

3) Citujeme podle Geoffrey CHAUCER, *Canterburské povídky*, přel. František VRBA, 2. vyd., Praha, Naše vojsko 1956.

obr. 3

kruh představovala Anna zřejmě vše, čím pro ně byla evropská kultura atraktivní. Nečinili zvláštních rozdílů mezi Francií, Itálií a Čechami coby oddělenými národními státy v moderním slova smyslu, ale všechny je viděli jako součást toho, co Gervase Matthew nazývá „mezinárodní dvorskou kulturou“. Čechy byly synonymem nejnovější evropské módy v odívání: v dobových soupisech garderoby narazíme na zmínky o „českém stylu“ (*modo Boem*) (SAUL 1999: 248, pozn. 76); Chaucerův přítel John Gower ve své básni *Confessio amantis* hovoří o „nové české módě“ (GOWER 1980: 473). Někteří badatelé dokonce vyslovili domněnku, že koruna posázená perlami, kterou se honosí perlová panna v anonymní elegické básni *Perla* z konce 14. století, mohla být inspirována Anninou překrásnou svatební korunou, která je dnes uložena v mnichovské Schatzkammer (obr. 3), a že sama báseň byla napsána jako žalozpěv na Anninu smrt v srpnu 1394 (viz BOWERS 2001: 106–107 a THOMAS 2007: 56):

“To that spot that I in speche expound
I entred in that erber grene,
In Augoste in a high seysoun,
When corne is corven with crokez kene.
On huyle ther perle hit trendeled doun
Schadowed this wortez ful schyre and schene:
Gilofre, gyngure, and gromylyoun,
And pyonys powdered ay bytwene” (v. 37–44).⁴

4) Citujeme podle *The Works of the Gawain Poet*, ed. Ad Putter a Myra Stokes, London, Penguin Classics 2014.

„V tu zahradu zelenou sám jsem já zavítal,
na ono místo, jež líčím zde slovy.
V srpnu, když slavil se svátek
a ženci ostrým srpem žali klasy.
Na mohyly, kam ona perla sklouzla,
vrhaly stín překrásné rostliny:
fiala, zázvor a kamejka modrá,
všude kolem v trsech keříky pivoněk.“⁵

Dokonce i módní šaty perlové panny s volnými, širokými rukávy připomínají „vysoké krejčovství“ české módy z doby Annina působení coby anglické královny. Stejně jako u Chaucera byla i v případě neznámého autora *Perly* vize Anny nejspíše zprostředkovávána prvky mezinárodní dvorské kultury, kterou královna představovala.

Český vliv na anglický dvůr je rovněž dobře doložen na dochovaných předmětech, jako je bohatě iluminovaná *Liber regalis*, korunovační kniha objednaná

obr. 4

5) Citujeme podle *Perla*, přel. Klára Petříková, in: Geoffrey CHAUCER, *Ptačí sněm*, Praha, Argo 2017.

Richardem II. kolem roku 1382 (krátce po sňatku s Annou) či snad až v polovině 90. let, kdy Richard zahájil agresivní kampaň za své zvolení římským císařem (obr. 4). Paul Binski vyslovil hypotézu, že kniha měla na konci 90. let kolovat po kontinentu mezi voliteli, aby vzrostla Richardova šance na korunu (BINSKI 1997: 246). Zejména manýristický styl protáhlých postav v *Liber regalis* s podivnými rukama jako pařáty připomíná soudobé české rukopisné iluminace a nástěnné malby, jako například ve velkolepé německé *Bibli Václava IV.*, zlaté bule z roku 1400 či motivu *mulier amicta sole* (ženy oděné sluncem) na karlštejské apokalypse. Pokud Richard opravdu chtěl, aby kniha kolovala po kontinentu, jak se domnívá Binski, dávalo by smysl, aby ji nechal ilustrovat českými, nikoliv anglickými umělci.

Úloha, kterou Anna hrála při formování vize svého anglického manžela o králování, dosud nebyla dostatečně prozkoumána. Pravděpodobně však nebyla plně doceněna. Nejen že byla Anna důležitou kulturní spojnici mezi Anglií a Čechami, ale rovněž mohla být zdrojem politicko-dynastického vlivu na svého manžela. V jisté fázi svého králování, možná dříve, než si myslíme, se Richard rozhodl, že nahradí svého švagra Václava IV. na postu římského krále a zvoleného císaře. V posledních letech své vlády se aktivně dvořil císařským volitelům formou úplatků, laskavostí či dokonce i doživotních penzí, jako tomu bylo v případě kolínského arcibiskupa Frederika, jehož zástupce 7. července 1397 jako protislužbu za roční penzi tisíce liber vzdal ve Westminsteru anglickému králi poctu (BENNETT 1999: 90).

Důkazy o Richardových císařských ambicích však nalezneme mnohem dříve v řezbách císařských orlic na dřevěné střeše Velkého špitálu v Norwichi, který Richard a Anna navštívili v roce 1383. Dalšího uměleckého ztvárnění se císařským ambicím krále dostalo v plastice císaře s trojitou korunou, kterou můžeme i dnes spatřit na jihovýchodním pilíři katedrály v Yorku a která pravděpodobně pochází z 90. let 14. století (HARVEY 1971: 214). Richardova rozsáhlá rekonstrukce Westminsterského sálu byla zjevně inspirována ambiciózními stavebními projekty Karla IV. na Karlštejně i v samotné Praze (BINSKI 1995: 51). Sochy třinácti anglických králů, které síň zdobí a jež začínají Eduardem Vyznavačem a končí Richardem, pocházejí z roku 1385. I zde vidíme český vliv: stejně jako Richard odvozoval své posvátné králování od svého svatého předchůdce Eduarda Vyznavače i jeho tchán Karel IV. odkazoval na své význačné předky, českou prvomučednici Ludmilu a jejího vnuka, knížete Václava. Tento Karlův velkolepý rodokmen, známý jako Lucemburský rodopis, který ilustruje jak mocenské ambice Lucemburků, tak skvostnou historii jejich rodu, kdysi zdobil stěny Karlštej-

obr. 5

obr. 6

na, ale nyní je ztracen a známe jej pouze z pozdějších kreseb ze 16. století obsažených v *Heidelberském kodexu* (nyní deponovaném v Národní galerii v Praze).

Další vizuální důkaz o významu českých královských světců nalezneme na votivním obrazu pražského arcibiskupa Jana Očka z Vlašimi (asi z roku 1370, obr. 5). Na vrchní části obrazu vidíme Karla a jeho syna a dědice Václava, jak klečí a uctívají Pannu Marii a Ježíška, a po jejich boku stojí jejich osobní světci Zikmund a Václav. Na spodní polovině vidíme arcibiskupa, jak klečí mezi českými světci Prokopem, Vojtěchem, Vítem a Ludmilou. Tito svatí předci dodávali vládě českého krále a císaře Svaté říše římské důležitou legitimitu, což byl postřeh, který se patrně později dostal i k Richardovi prostřednictvím jeho manželky.

Vedle toho, že Karel IV. byl štědrým patronem umění, byl císař i zručným propagandistou: umění a ideologie pro něj šly ruku v ruce (viz ROSARIO 2000). Důležitou součástí jeho císařské ideologie byla jeho identifikace s Kristem. Analogie mezi božským a císařským majestátem se vyskytuje již v rané církvi po konverzi císaře Konstantina ke křesťanství roku 313 a byla stvrzena ranými

obr. 7

obr. 8

křesťanskými apologety, jako byl Eusebius. Po vzoru svého tchána se jako *alter Christus* patrně stylizoval i Richard II. Slavný Richardův portrét ve Westminsterském opatství (obr. 6) zobrazuje krále jako kristovskou figuru posazenou na trůně, s dlouhými vlasy a korunou, která hledí na pozorovatele s mocným a dramatickým výrazem, vypovídajícím o králově duchovní i pozemské autoritě. Původní zlatý rám, do kterého je obraz stále zasazen, vyobrazuje po bocích anglický erb a nad ním císařskou orlici a na spodní a vrchní straně iniciálu „R“ ozářenou slunečními paprsky.

Karlova vlivu na jeho anglického zetě si můžeme povšimnout také na slavném cestovním oltáři známém jako Wiltonský diptych (obr. 7), objednaném Richardem kolem roku 1395, krátce po Annině smrti v srpnu 1394. Na něm je Richard vyobrazený jako jeden ze tří králů, kteří přináší dary Ježíškovi. Na českém Morganově diptychu zhruba z roku 1360 (obr. 9), který na levém panelu zobrazuje scénu zrození Krista a na pravém smrt Panny Marie, je Karel IV. vyveden jako jeden ze tří mudrců (jeho červený oděv je ozdobený zlatými orlicemi), tedy podobným způsobem, jako je klečící Richard zobrazován se svými svatými předky Eduardem Mučedníkem a Eduardem Vyznavačem na levém panelu Wiltonského diptychu.

Richardova obrovská láska k Anně je rovněž zakódována v několika detailech na pravé desce panelu a na zadní straně diptychu. Ztvárnění Panny s Ježíškem připomíná takzvaný „krásný styl“ českého sochařství, jehož příkladem je Krumlovská madona, nyní deponovaná ve Vídni (obr. 8). To vedlo některé histori-

obr. 9

ky umění k domněnce, že malba Panny Marie s Ježíškem mohla být založena na sošce, kterou vlastnila královna. Pokud tomu tak skutečně bylo, ztracená soška by byla pouze jedním z řady příkladů toho, jak české umění padlo za oběť protirichardovských čistek, podnícených lancasterskými králi po Richardově sesazení roku 1399. Dalším důkazem Annina vlivu na diptych jsou nařezané květiny pod nohama Panny Marie, mezi kterými najdeme i sedmikrásku a barvínek, Anniny osobní znaky (obr. 10).

Na zadní straně panelu nalezneme Richardův znak, bílého jelena, ležícího v listcích rozmarýnu, který byl dalším znakem královny Anny tamtéž. Pokud Wiltonský diptych reprezentuje představu Richarda II. o sakrálnosti jeho královského majestátu, je zároveň dojemným milostným gestem vůči jeho zesnulé manželce. Důkazem o těsném svazku Richarda a Anny jsou ostatně i jejich pohřební sochy ve Westminsterském opatství, které se drží za ruce.

Zásadním rozdílem mezi Karlem IV. a Richardem II. byla Karlova schopnost moudře a realisticky rozpoznat hranice své moci, které Richard nebyl s to – nebo možná nechtěl – vidět. Nebudeme přehánět, pokud řekneme, že Richardovi jeho císařské ambice stouply do hlavy a jen posílily jeho přirozené autokratické sklony. Královna Anna podle všeho dokázala nestabilní povahu svého manžela usměrňovat. Po její smrti však Richard ztratil veškerou politickou perspektivu. Richardovým největším přešlapem bylo, že si znepřátelil přední anglické magnáty a trval na tom, že bude vládnout bez jejich podpory, čímž ohrozil politický status quo

obr. 10

v zemi. V roce 1397, když byl Richard na vrcholu své moci, zasáhl proti lordům odvolatelům (Lords Apellant), kteří necelých deset let předtím v takzvaném Nemilosrdném parlamentu v roce 1388 hrozili Richardovým sesazením. Anna tehdy tři hodiny klečela před Richardem Fitzalanem, čtvrtým hrabětem z Arundelu, a prosila o život králova učitele Simona Burleyho, který krále a královnu původně svedl dohromady. Arundel královninu prosbu o milost příkře odmítl a zlověstně prohlásil: „Mamie priez pour vous et pour vostre mary, il vault mieulx“ (Paní, měla byste raději orodovat za sebe a svého manžela) (TAYLOR 1997: 103). Richard tuto urážku své ženy Arundelovi nikdy neodpustil, a tak když v srpnu 1394 dorazil Arundel na královnin pohřeb ve Westminsterském opatství pozdě, bylo to jako sůl do otevřené rány. Rozhněvaný král vzal jednomu z přítomných hodnostářů berlu a udeřil jí Arundela do hlavy tak silně, že jeho krev potřísnila podlahu opatství a obřad se musel o několik hodin odložit.

Chaucer byl bezesporu dostatečně vnímavý, aby ocenil obrovskou politickou i kulturní prestiž, které se Anna coby anglická královna těšila. Básníkuv první explicitní odkaz na královnu nalezneme v první knize jeho dvorské romance *Troilus a Kriseida*, kde autor přirovnává titulní hrdinku ke královně Anně: „Jako je teď z všech písmen první A, / nejhezčí ze všech byla, šťastna v chvále, / již na ni pěli všichni neskonale“ (v. 171–73).⁶ Užití Anniny iniciály je v naprostém

6) Citujeme podle Geoffrey CHAUCER, *Troilus a Kriseida*, přel. Zdeněk Hron, Praha, BB art 2001.

obr. 11

souladu s módními královskými monogramy, které nalezneme například v již zmíněné přepychově vyvedené *Bibli Václava IV.* Zálibu v iniciálách můžeme také doložit na pohřebních sochách Anny a Richarda (obr. 11), jejichž oděvy jsou ozdobeny písmeny „A“ a „R“.

Tím, že na Annu v *Troilovi a Kriseidě* odkázal pomocí prvního písmene jejího jména a ne celým jménem, se Chaucer rovněž řídil trendy dvorské literatury, které o generaci dříve nastavil Guillaume de Machaut. Ten ve své básni *Spor před navarrským králem* (*Jugement dou roy de Navarre*) vzdává hold Annině tetě Jitce Lucemburské, aniž by ji jedinkrát pojmenoval. Je obtížné dokázat, jestli byla Anna skutečnou zadavatelkou *Troila a Kriseidy* či *Legendy o dobrých ženách*. Chaucer si ji nejspíše v této roli pouze představoval, jelikož věděl, že Jitka Lucemburská byla Machautovou skutečnou patronkou (WALLACE 1997: 357). Důležité pro nás je, že Chaucer si byl vědom reputace Lucemburků jako literárních patronů: Machaut byl sekretářem Annina děda, Jana Lucemburského (vládl 1310–1346), a svého pána následoval na cestách napříč Evropou (včetně jeho návštěv Prahy), než Jan tragicky zahynul v bitvě u Kresčaku. V Chaucerových představách Machaut vystupoval coby evropský básník, kterým sám Chaucer toužil být. I kdyby se Chaucer s Annou Českou nikdy nesetkal, mohl si alespoň představovat, jak královna zastává aktivní úlohu, již pro Machauta zastávala Jitka Lucemburská. Stejně tak jako Jitka vyplísnila Machauta za to, že napsal *Spor před českým králem* (*Jugement du roy de Behaigne*) a že ve své básni

„zobrazil proradnou ženu a řekl, že rytíř trpí kvůli věrolomnosti své paní víc než žena, jejíž milý zahynul“ (WIMSATT 1991: 161), si i Chaucer podle všeho představoval, jak mu Anna v prologu k *Legendě o dobrých ženách* vyčítá, že v *Troilovi a Kriseidě* ukázal hlavní hrdinku jako zrádkyni.

Tato konvenční královská kritika nám neříká jen to, jak si Chaucer představoval královnu jako svou patronku, ale také jak si představoval sám sebe coby jejího klienta. Chaucer nejspíše napsal *Troila a Kriseidu* a její palinodii *Legendu o dobrých ženách* pro úzký okruh svých vzdělaných mužských přátel, o nichž se zmiňuje jinde ve svém díle (viz STROHM 1989: 47–83). Koncept palinodie coby literárního útvaru byl pravděpodobně znám vybraným intelektuálům z Chaucerova okolí, ale ne nutně v nejvyšších patrech královského dvora, kde bychom očekávali spíše konvenční než avantgardní vkus. To však neznamená, že královna nemohla zastávat klíčovou úlohu v Chaucerových představách. Pokud se v *Troilovi a Kriseidě* a *Legendě o dobrých ženách* Anna v jasných obrysech objevuje jako Chaucerova ideální čtenářka, dost možná inspirovala i další Chaucerovy básně. Důležité je, že ve zmíněné aluzi na královnu Annu je Kriseida charakterizována jako „makeles“ (česky „nemající sobě rovnou“). Toto adjektivum ve dvorských chvalozpěvech napsaných bezprostředně po královnině smrti, které nedávno objevil Michael van Dussen (van DUSSEN 2012: 129–141), posiluje spojení mezi Annou a Pannou Marií, stejně jako královský hrob ve Westminsterském opatství, na kterém sochy Anny a Richarda leží pod malovaným baldachýnem vyobrazujícím neposkvrněný sňatek mezi Marií a církví (BINSKI 1996: 105–106).

Tyto důkazy naznačují, že richardovský dvůr byl nejen okázalý a vytříbený, ale také velmi zbožný. Z našeho moderního pohledu se může rovnítko mezi okázalostí a zbožností jevit zvláště, ale tato kombinace byla podle všeho hlavní známkou dvora Richarda II.

V tomto kontextu je zásadní pozdně středověká obliba „neposkvrněného manželství“ v řadě evropských královských rodin a mezi aristokracií (viz ELLIOTT 1993). Král a královna se tedy mohli k tomuto trendu přihlásit, i když z dynastického hlediska potřebovali syna a dědice. Možná po vzoru svaté Brigity Švédské Anna podnítila ve svém manželovi sklony ke zbožnosti a čistotě – dlouhá tradice panenství v její královské rodině ostatně sahala až ke svaté Anežce České z 13. století. Stejně jako Richard sám sebe přirovnával ke svému bezdětnému anglosaskému předkovi Eduardu Vyznavači, se i Anna zřejmě identifikovala s Anežkou. Anežka odmítla prestižní sňatek se štaufským císařem a zvolila si asketický život klarisky. S podporou a požehnáním svaté Kláry z Assisi později založila první františkánský konvent na sever od Alp (viz MUELLER 2006).

John Bowers vyslovil domněnku, že Chaucer napsal svůj životopis panenské mučednice svaté Cecílie, která rovněž žila v neposkrvněném svazku, jako kompliment Anně a Richardovi. Tento skvostný příklad žánru životopisu světce, později zařazený do *Canterburských povídek* jako *Povídka druhé jeptišky*, může být dokladem toho, že Chaucer chtěl možná dosáhnout královského patronátu autorstvím zbožného textu podobného těm, které Anna četla jako malá na pražském dvoře svého otce. Je pravděpodobné, že Anna znala českou *Legendu o svaté Kateřině*, která byla sepsána pro dvorské publikum zřejmě mezi lety 1360 a 1375. Je samozřejmě nemožné říci, jestli si královna někdy přečetla Chaucerův život svaté Cecílie. I kdyby opis díla obdržela, její angličtina by na něj nejspíš nestačila. S ohledem na jeho *Legendu o dobrých ženách* je však pravděpodobné, že Chaucer si Annu přinejmenším představoval coby ideální – ne-li přímo skutečnou – čtenářku života světice.

Annin patronát, ať už skutečný či imaginární, by mohl být vysvětlením Chaucerova nesnadného pokusu spojit v rámci cyklu *Legenda o dobrých ženách* díla o panenských mučednicích, proklamujících křesťanské pravdy, s příběhy o vznešených antických ženách, proklamujících pravdy pohanské (viz KISER 1983 a DELANY 1994). V názoru na toto dílo byli badatelé dlouho rozděleni: nemohli se shodnout na tom, zda *Legenda* paroduje počestné ženy, či zda se jedná o upřímný pokus vzdát jim hold. Ať už byl Chaucerův skutečný záměr jakýkoliv, básník nejspíš vepsal do básně královnu Annu jako Alkéstis, která je v takzvané verzi F prologu k dílu prostředníkem mezi básníkem-vypravěčem a rozhněvaným králem Slunce (tedy Richardem II.). Na královnu Annu dokonce autor v jeden okamžik odkáže i přímo, když Alkéstis nabádá potrestaného vypravěče: „A až onu knihu dopíšeš, předej ji mým jménem královně v Elthamu nebo Sheenu“ (F, v. 495–97). I tentokrát se Anna stává zřejmě spíše imaginární než skutečnou čtenářkou Chaucerova díla, literárním mediátorem, který nejenže hotovou báseň obdrží, ale také rozsoudí její rozporuplný pohled na ženy.

Náboženský reformátor Jan Viklef se nechal slyšet, že Anna dokázala číst evangelia ve třech jazycích: „Nam possibile est, quod nobilis regina Anglia soror cesaris habeat evangelium in lingua boemica, in lingua teutonica et latina, et hereticare ipsam propterea implicite foret luciferina superbia“ (Neboť je možné, že vznešená královna Anglie, sestra císaře, měla evangelium v jazyce českém, německém a latinském, a nazývat ji za to kacírkou by bylo projevem ďábelské pýchy) (WYCLIF 1883: I, 168). Podle jednoho lollardského svědectví z druhé ruky arcibiskup z Canterbury Thomas Arundel při svém kázání na královnině pohřbu velebil Annu za její snahu číst anglická evangelia, patřičně opoznámkovaná

církevními učenici (HUDSON 1985: 182). Na tomto tvrzení může být víc pravdy, než se badatelé tradičně domnívali, jelikož Anna pocházela z rodiny s dlouhou tradicí bilingvních (a v některých případech i trilingvních) žen u pražského dvora, nejlépe reprezentovaných Anežkou Českou, která si korespondovala latinsky s Klárou z Assisi a papežem Řehořem XI. a od níž se nám zachovala její kniha hodinek, která je dnes deponována v Knihovně Pierponta Morgana v New Yorku (Morgan Library, MS 739) (THOMAS 2013: 211–14). Další Anninou předchůdkyní v tomto směru byla kněžna Kunhuta, abatyše Svatojiřského kláštera na Hradčanech, na jejíž objednávku vznikl překrásně iluminovaný latinský pasionál (obr. 12). Kunhuta byla jistě bilingvní, možná dokonce trilingvní, protože v jejím osobním breviáři se dochovala česká modlitba o svátosti oltářní („Modlitba Kunhutina“). Annina teta Jitka Lucemburská, patronka francouzského básníka Machauta, objednala vyhotovení nádherné knihy hodinek se žaltářem, která je uložena v Metropolitním muzeu umění v New Yorku (obr. 14). Dalším důkazem o ženském patronátu může být obrázek modlící se královny v české mariánské knize hodinek v Knihovně Národního muzea v Praze (V H 36, obr. 13). Totožnost této královny je nejistá. Podle jedné teorie se jedná o Žofii Bavorskou, královnu manželku Václava IV., ale s ohledem na pozoruhodné iniciály AB na jiné iluminaci rukopisu (fol. 61v) není nemožné, že kniha náležela samotné Anně České (Anna de Bohemia). Co je však

obr. 12

obr. 13

obr. 14

podstatnější, je skutečnost, že tato česky psaná kniha hodinek poskytuje jasné svědectví o ženské gramotnosti a sečtěllosti.

S ohledem na všechny tyto důkazy se můžeme domnívat, že Viklef a jeho lollardští následovníci si přinejmenším „představovali“ Annu jako náruživou čtenářku anglické Bible, podobně jako si ji Chaucer představoval jako ideální čtenářku svých děl. Tato představa byla jistě založena na jejich povědomí o mnohojazyčném vzdělání královny a její rodiny. Po právu tedy můžeme prohlásit, že Annin vliv na Angličany překračoval hranici mezi náboženským a dvorským a působil na mnoho význačných soudobých autorů, včetně Jana Viklefa, Geoffreyho Chaucera, sira Johna Clanvowa a snad i takzvaného básníka *Perly*.

PRAMENY

DESCHAMPS, Eustache

1989 „*Balada na Chaucera*“, in *Shakespeare a dobrá královna Anna*. Přel. Alois BEJBLÍK. Vyšehrad, Praha, s. 178–179.

GAWAIN POET

2014 *The Works of the Gawain Poet*. Ed. Ad PUTTER and Myra STOKES. Penguin Classics, London

GOWER, John

1980 *Confessio Amantis*. Ed. Russell A. PECK. University of Toronto Press, Toronto

CHAUCER, Geoffrey

- 1956 *Canterburské povídky*. Přel. František VRBA. 2. vyd. Naše vojsko, Praha
1987 *The Riverside Chaucer*. Ed. Larry D. BENSON. 3. vyd. Houghton Mifflin, Boston
2001 *Troilus a Kriseida*. Přel. Zdeněk HRON. BB art, Praha
2017 *Ptačí sněm*. Přel. Filip KRAJNÍK. Argo, Praha

WESTMINSTER CHRONICLE

- 1982 *The Westminster Chronicle 1381–1394*. Ed. a přel. L. C. HECTOR a Barbara F. HARVEY. Clarendon Press, Oxford

LITERATURA

BENNETT, Michael J.

- 1999 *Richard II and the Revolution of 1399*. Sutton, Stroud

BENSON, Larry D.

- 1982 “The Occasion of the Parliament of Fowls”, in *The Wisdom of Poetry. Essays in Early English Literature in Honor of Morton W. Bloomfield*. Ed. Larry D. BENSON a Siegfried WENZEL. Medieval Institute Publications, Kalamazoo, s. 123–144

BINSKI, Paul

- 1995 *Westminster Abbey and the Plantagenets. Kingship and the Representation of Power 1200–1440*. Yale University Press, New Haven
1996 *Medieval Death. Ritual and Representation*. Cornell University Press, London
1997 “The Liber Regalis: Its Date and European Context”, in *The Regal Image of Richard II and the Wilton Diptych*. Ed. Dillian GORDON, Lisa MONNIS a Caroline ELAM. Harvey Miller, London, s. 233–246

BOWERS, John

- 2001 *The Politics of Pearl. Courtly Poetry in the Age of Richard II*. D. S. Brewer, Cambridge

BROWN, Peter

- 2013 “Towards a Bohemian Reading of Troilus and Criseyde”, in *Reading Chaucer: Selected Essays*. Peter Lang, Oxford, s. 57–84

DELANY, Sheila

- 1994 *The Naked Text. Chaucer’s Legend of Good Women*. University of California Press, Berkeley

van DUSSEN, Michael

- 2012 *From England to Bohemia. Heresy and Communication in the Later Middle Ages*. Cambridge University Press, Cambridge

ELLIOTT, Dyan

- 1993 *Spiritual Marriage. Sexual Abstinence in Medieval Wedlock*. Princeton University Press, Princeton

FRIED, Johannes

2015 *The Middle Ages*. Přel. Peter LEWIS. Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts)

GANIM, John M.

2008 "Chaucer and the War of the Maidens", in *Cultural Diversity in the British Middle Ages. Archipelago, Island, England*. Ed. Jeffrey Jerome COHEN. Palgrave, London

HARVEY, John H.

1971 "Richard II and York", in *The Reign of Richard II. Essays in Honour of May McKisack*. Ed. F. R. H. du BOULAY a Caroline M. BARRON. Athlone Press, London

HELMBOLD, Anita

2008 "Chaucer Appropriated: The Troilus Frontispiece as Lancastrian Propaganda", in *Studies in the Age of Chaucer* 30, s. 205–234

HUDSON, Anne

1985 *Lollards and their Books*. Hambledon, London

KISER, Lisa J.

1983 *Telling Classical Tales. Chaucer and the Legend of Good Women*. Cornell University Press, Ithaca

MATTHEW, Gervase

1968 *The Court of Richard II*. W. W. Norton and Company, New York

MUELLER, Joan

2006 *The Privilege of Poverty: Clare of Assisi, Agnes of Prague, and the Struggle for a Franciscan Rule for Women*. The Pennsylvania State University Press, University Park

NEWMAN, Barbara

2013 *Medieval Crossover. Reading the Secular against the Sacred*. University of Notre Dame Press, Notre Dame

ROSARIO, Iva

2000 *Art and Propaganda. Charles IV of Bohemia, 1346–1378*. D. S. Brewer, Cambridge

SAUL, Nigel

1999 *Richard II*. Yale University Press, New Haven

STROHM, Paul

1989 *Social Chaucer*. Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts)

1992 *Hochon's Arrow. The Social Imagination of Fourteenth-Century Texts*. Princeton University Press, Princeton

TAYLOR, Andrew

1997 “Anne of Bohemia and the Making of Chaucer”, in: *Studies in the Age of Chaucer* 19, s. 95–120

THOMAS, Alfred

2007 *A Blessed Shore. England and Bohemia from Chaucer to Shakespeare*. Cornell University Press, Ithaca

2013 “Between Court and Cloister: Royal Patronage and Nuns’ Literacy in Medieval East-Central Europe”, in *Nuns’ Literacies in Medieval Europe. The Hull Dialogue*. Ed. Virginia BLANTON, Veronica O’MARA a Patricia STOOP. Brepols, Turnhout, s. 207–221

WALLACE, David J.

1995 “Anne of Bohemia, Queen of England and Chaucer’s Emperice”, in *Litteraria Pragensia* 5, s. 1–16

1997 *Chaucerian Polity. Absolutist Lineages and Associational Forms in England and Italy*. Stanford University Press, Stanford

WYCLIF, John

1883 *John Wyclif’s Polemical Works in Latin*. I–II. Ed. R. BUDDENSIEG. Trübner, London.

WIMSATT, James I.

1991 *Chaucer and His French Contemporaries. Natural Music in the Fourteenth Century*. University of Toronto Press, Toronto

Prof. Alfred Thomas, alfredt@uic.edu, Department of English, University of Illinois, Chicago, USA